

SÕDURI SURM KUI OHVER PROTESTANTLIKUS TRADITSIOONIS

Angelika Dörfler-Dierken¹

Ja see ohver, mu kamraadid, on ju midagi, mida igaihelt teist võib samuti nõuda igal tunnil ja igas paigas. /.../ Ärgu ta [sõdur] unustagu, et sõduriks-olemise kõige õilsamate põhimõtete juurde on kamraadluse ja oma kohustuste ustava täitmise kõrval alati kuulunud ennekõike ohvrivalmidus. Alati on leidunud julgeid mehi, kes on ennast ohverdanud teiste hüvanguks.²

See väljavõte pärineb Hermann Göringi kõnest, mille ta pidas 30. jaanuaril 1943, Hitleri võimuhaaramise kümnendal aastapäeval. Kõne kanti üle Saksa ringhäälingus ja avaldati lühendatult ka natsionaalsotsialistide ajalehes „Völkischer Beobachter“.

See tsitaat näitab kujukalt, et ohvri mõiste on oluline nii avalikus (*kollektiivne* ajalooline mälestus) kui individuaalses ruumis (*kommunikatiivne* ajalooline mälestus). Arutelu ohvrite üle jääb kanda leinalistele, kes püüavad lähedaste ja kaaskodanike surmale mõtet anda. Nii üritavad nad vältida kontingentset pingevälja³. Pärast Teist maailmasõda muutus arusaam ohvri mõistest diametraalselt: „sõjajärgne ohvrikogukond“ arendas välja

¹ Artikkel *Der Tod des Soldaten als Opfer. Protestantische Traditionslinien* ilmus saksa keeles esimest korda 2008. aastal Manfred Hettlingi ja Jörg Echernkampi toimetatud kogumikus *Bedingt erinnerungsbereit: Soldatengedenken in der Bundesrepublik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 75–84. Saksa keelest tõlkinud autori ja väljaandja loal Andres Saumets.

² Tsiteeritud **Krüger, Peter** 1991. *Etzels Halle und Stalingrad. Die Rede Görings vom 30.01.1943. – Die Nibelungen. Ein deutscher Wahn, ein deutscher Alptraum. Studien und Dokumente zur Rezeption des Nibelungenstoffs im 19. und 20. Jahrhundert.* Hrsg. von Joachim Heinzle und Anneliese Waldschmidt. Frankfurt am Main, S. 151–190, siin S. 181 järgi. Samalaadseid Euroopa-taustaga võrdlevaid uurimusi, milles analüüsitakse sõduri surma problemaatikat religioosest, poliitilisest ja sõdurite isiklikust lähtepunktist, on vähe – nagu ka selleteemalisi militaareetika ja -hingehoiu käsitusi.

³ Kontingents ehk sattumuslikkus – inimese elukogemuse põhimõtteline avatus – ka teisiti on võimalik; kontingentne on see, mis pole paratamatu ega võimatu; mis saab olla (oli, saab olema) nii, nagu see on, aga mis on võimalik ka teisiti. *Tõlkija kommentaar*

„kollektiivse identiteedi endast kui ohvrist“⁴, mida on lahti mõtestatud kui „ohvriks tegemise lõksu“⁵.

Saksakeelset mõistet *Opfer* (ohver) kasutatakse kahel moel: ohver kui *sacrificium*⁶ ja ohver kui *victima*⁷. Sellega, et *victima* on endaga kaasa kiskunud *sacrificium*'i, on erinevus täideviijate ja ohvrite vahel viimaks märkamatuks muutunud. Kui *sacrifice* ja *victim* ühte sulavad, võib uurijate arvates ohvri müütoses „jõud jõuetuseks, aktiivsus passiivsuseks ja agressioon kaitseks „[muutuda]““⁸.

1. Ohvrisurm kui sõduriameti tunnusjoon?

Avalikus teadvuses on seos sõduri, surma ja ohvri vahel sügavalt juurdunud. Sõdurite enesetõlgenduses on sellel põhjapanev tähendus. Heidelbergi sotsioloogiaprofessor Rainer M. Lepsiuse järgi⁹ muudab jäik puhtpraktiline juhtmõte individuaalsest suremisvalmidusest sõjaväe ühiskondlikuks subkultuuriks. Peamine tõsiasi, millega sõdurid oma ameti puhul arvestavad, on võimalus, et kohustuste täitmisel saadakse viga või surma. Sõdurid on valmis riiklike suhete reguleerimiseks kasutama organiseeritud vägivalda. Hingeline valmisolek panna ennast olukorda, milles on kaalul elu või surm – saada kas ise tapetud või tappa –, soodustab väidetavalt hoiakut, mis hoiab ära surma. Et selline väärtussuhe vajab legitimeerimist (seda nii individuaalselt kui ühiskondlik-politiiliselt), tekib riigis või kogukonnas eneseohverduse

⁴ **Reichel, Peter** 2000. Helden und Opfer. Zwischen Pietät und Politik. Die Toten der Kriege und der Gewaltherrschaft in Deutschland im 20. Jahrhundert. – Der Krieg in der Nachkriegszeit. Der Zweite Weltkrieg in Politik und Gesellschaft der Bundesrepublik. Hrsg. von Michael Greven und Oliver Wrochem. Opladen, S. 167–182, siin 176j.

⁵ **Kühne, Thomas** 2000. Die Viktimisierungsfälle. Wehrmachtverbrechen, Geschichtswissenschaft und symbolische Ordnung des Militärs. – Der Krieg in der Nachkriegszeit. Der Zweite Weltkrieg in Politik und Gesellschaft der Bundesrepublik. Hrsg. von Michael Greven und Oliver Wrochem. Opladen, S. 183–196. [**Kühne** 2000]

⁶ *Sacrificium* kui *ohverdus* või ohvritalus; see, mida või keda annetatakse (jumalatele, valitsejatele, riigile) soosingu saavutamiseks või tänuks millegi eest; ka vabatahtlik loobumine millestki väärtuslikust kellegi või millegi, nt vabaduse või riigi nimel. Vt **Eesti keele seletav sõnaraamat** (EKSS), <www.eki.ee/dict/ekss> (20.09.2017). *Tõlkija kommentaar*

⁷ *Victima* kui ohver (ohvriloom), aga ka kellegi tõttu või millegi läbi (nt kuriteo või lahingu-tegevuse läbi) kannatanu või hukkunu. Vt Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS), www.eki.ee/dict/ekss. *Tõlkija kommentaar*

⁸ **Kühne** 2000, S. 186.

⁹ **Lepsius, Rainer M.** 1997. Militärwesen und zivile Gesellschaft. – Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von Ute Frevert. Stuttgart, S. 359–370, siin S. 366.

müütos. Veelgi täpsemalt on väljendunud Austria brigaadikindral Edwin R. Micewski:

Selles kontekstis näen ma end olevat sunnitud mõistma ka sõjaväge ja sõdurit kui jõudu, mis – ideaaltüüpiliselt väljendudes – peab kõige tõsisemalt olema valmis oma eksistentsi suurimaks väljakutseks kasutada (riigi poolt monopoliseeritud, ohjeldatud ja legitimeeritud) vägivalda, mis tähendab, et mõeldav on teiste tapmine ja iseenda surm. Just seda, mida soovitakse ära hoida [st inimeste tapmist ja omaenese surma] ja seetõttu tabuks peetakse – taas kord ideaaltüüpiliselt väljendudes – sõjavägi otsibki. /.../ [Surm moodustab sõjaväe metafüüsilise olemuse, mida tuleb vastavalt selle sisule tõlgendada kui muutumatut ja just nimelt erandlikus relvastatud konfliktiolukorras proovile pandud fakti.¹⁰

Micewski täiendab psühholoogiseerides: enese surmale saagiks andmise kogemusele järgneb ohuolukorrast eluga välja tulles rahuldustunne. Läbi ellujäämise tunnetab sõdur oma võimu. Ellujäämistahetele vastandub tema *psyche*'s eneseohverdamise soov. Nii on sõdur viimaks surma vastu võitleja. Tema tegevust saab seetõttu võrrelda arenguabi andja või keskkonnakaitsja ametiga, millega samuti kaasneb võitlus surma vastu – kuid igatahes (see tuleb siinkohal piiranguna ära märkida) mitte iseenda surma vastu.¹¹

2. Põhiseadus ja „sõdurite seadus“¹² ei nõua sõduri eneseohverdust

Nõue, et Saksa sõdurid peavad oma elu ohvriks tooma, on pärast Teist maailmasõda kahtluse alla seatud. Põhiseaduses on inimväärikus – niisiis ka sõduri oma – kuulutatud kõrgeimaks riigi poolt kaitstavaks väärtuseks¹³. Lisaks on Saksa Liitvabariigi põhiseaduse preambulisse sisse kirjutatud ka

¹⁰ Micewski, Edwin R. 2002. Tot und Tabu. Das Ethos des Soldaten und die Todesfrage. – Ethica 2002, S. 97. <http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/20020905_ethica2002_micewski.pdf>.

¹¹ *Ibid.*, S. 98.

¹² **Gesetz über die Rechtsstellung der Soldaten**, ka **Soldatengesetz** (SG, seadus sõdurite õiguslikust seisundist) reguleerib Bundeswehri sõdurite õiguslikku seisundit, määratleb sõdurite õigused ja kohustused, teenistussuhte olemuse ning selle lõpetamise. Seadus kehtestus esimest korda 1. aprillil 1956. aastal. Saksakeelset originaalteksti vt <<https://www.gesetze-im-internet.de/sg/index.html>> (21.09.2017). *Tõlkija kommentaar*

¹³ Inimväärikus kaitstava põhialusena hõlmab muuhulgas ka *õigust elule*. Eesti Vabariigi põhiseaduses on see sõnastatud järgmiselt: § 15. Igaühel on õigus elule. Seda õigust kaitseb seadus. *Tõlkija kommentaar*

naabritega rahus kooseksisteerimise kohustus. Aeg-ajalt on tuletatud „sõdu-rite seaduse“ seitsmendast paragrahvist, mis kohustab sõdureid „ustavalt teenima Saksa Liitvabariiki ja vapralt kaitsma saksa rahva õigust ja vabadust“¹⁴, et sõdurid peavad end ohverdama Saksa Liitvabariigi huvide nimel, mida Bundeswehr välismaalgi sõjalise tegevuse läbi esindab. Seda, et tegemist on ülemäärase nõudmisega, näitab asjakohane juriidiline erialakirjandus.¹⁵

Muidugi teab ka jurist, et sõjalisel välisoperatsioonil osalevad sõdurid kuuluvad avaliku teenistuses kõrgema ohutasemega sfääri kui enamik politseinikke, päästeteenistujaid ja tolliametnikke. Ülevaade teatud elukutsete ohtlikkusest aga näitab, et statistiliselt ja ka tegelikult riskivad koduperenaised, aknapesijad ja katusepanijad oma tööd tehes märksa enam surma saada. Samasuguste ohtude meelevaldas nagu sõdurid missioonipiirkondades on kas vabatahtlikult või ameti tõttu ka näiteks arenguabi andjad ja humanitaartöötajad, poliitikud, kohtunikud ja advokaadid, rääkimata politseinikest ja eraturvafirmade töötajatest.

Militaarsotsioloog Paul Klein jagab arusaama, et sõduri elukutset ei saa määratleda surmast lähtuvalt:

¹⁴ Sama vormel kordub Bundeswehri sõduri pidulikus truudusetöötuses: „Ma töotan ustavalt teenida Saksa Liitvabariiki ja vapralt kaitsta saksa rahva õigust ja vabadust, [aidaku mind selles Jumal]“, vt Soldatengesetz (§ 9). – Võrdluseks olgu toodud Eesti kaitseväes 1992. aastast kehtiva töötuse sõnastus, mis on kirjas kaitseväeteenistuse seaduses (§ 10). Kaitseväelase töötus: „Mina, (ees- ja perekonnanimi), töotan jääda ustavaks demokraatlikule Eesti Vabariigile ja tema põhiseaduslikule korrale, kaitsta Eesti Vabariiki vaenlase vastu kogu oma mõistuse ja jõuga, olla valmis ohverdama oma elu isamaa eest, pidada kinni Kaitseväe distsipliinist ning täpselt ja vastuvaidlematult täita kõiki oma kohustusi, pidades meeles, et vastasel korral seadus mind rangelt karistab.“ Eesti kaitseväe praegune kaitseväelase töötus järgib üldjoontes juba 1922. aasta 6. oktoobril jõustunud truudusetöötuse teksti. Siiski tuleb märkida, et toonases sõnastuses oli ohverduse mõiste veelgi üksikasjalikumalt esile toodud: „... igal ajal valmis olles ohverdama oma elu lahingutes langenud kangelaste eeskujul riigi kasuks...“. Mõlemad sõnastused vastavad igas mõttes klassikalise *sacrificium*’i tunnustele. – Valmidus surra oma riigi eest kuulus 1931. aasta sisemäärustiku järgi lahutamatu kaitseväelase eetose juurde: § 40. Ustav ja ausameelne kaitseväelane on kõigepealt riigiustav kodanik, kes jääb surmani truuks kaitseväelase truudusetöötusele; § 41. Julgus, vaprus ja võitlusvalmis olek on kaitseväelase endastmõistetavad lahinguomadused. Julgus väljendub surmahirmu kartmatuses, vaprus aga – raugematus võitlusihas vaenlasega silm silma vastu sattuda ja teda hävitada. *Tõlkija kommentaar*

¹⁵ **Walz, Dieter** 2004. Die Besonderheiten des gesetzlichen Status des Soldaten. – Handbuch Militär und Sozialwissenschaft. Hrsg. von Sven Bernhard Gareis und Paul Klein. Wiesbaden, S. 440–450, siin S. 444; vrd ka **Walz, Dieter et al.** 2006. Soldatengesetz. Kommentar. Heidelberg, S. 117, kommentaar § 7 kohta. Vrd ka ülejäänud tõlgendust § 7 kohta, S. 118–125. Vt ka **Hartmann, Uwe** 2007. Innere Führung. Erfolge und Defizite der Führungsphilosophie für die Bundeswehr. Berlin, S. 140f, kus autor annab kinnituse, et Bundeswehri ei tohi kasvatada selles vaimus, nagu oleks sõdurielu ohverduse mõõdupuu.

Rohkem kui kolm neljandikku kõikidest sõduritest tegeleb sõjalis-tehniliste tegevustega siis, kui nad tegelevad näiteks hoolduse või remondiga või käsitsedes seadmeid, mis pole relvad. Nende kanda on erinevad toetusfunktsioonid, nad töötavad personali- ja materjaliteenistuses või tegelevad side- ja radariseadmetega ning meditsiiniabi ja varustamisega.¹⁶

Need sõdurid ei ole tingimata rohkem ohustatud kui nende kolleegid mittesõjaväelises kutsemaailmas.

Sellekohaselt esineb mõisteväli „ohvrit tooma“/„ennast ohverdama“ uues üldmäärustikus *ZDv 10/1 Innere Führung. Selbstverständnis und Führungskultur der Bundeswehr*¹⁷ sama harva kui teistes Bundeswehri ametlikes teadaannetes. See fraas kerkib esile vaid sõja ja vägivaldavalitsuse ohvrite mälestamise kirjeldamisel. Sellest tõdemusest johtuvad aga uued küsimused: kas saab öelda, et need Bundeswehri sõdurid, kes välisoperatsioonil – näiteks enesetaputerroristi rünnakus – surma said, on terroristlike tegevuste passiivsed ohvrid, *victims*? Kas Saksa parlament ja seeläbi viimaks ka Saksa ühiskond teevad oma sõduritest *victim*’id ehk need, kes on kurja käe läbi ohvriks langenud, või *sacrifice*’d ehk need, kes on oma elu kõrgema eesmärgi nimel ohverdanud? Ja kes on need sõdurid, kes oma laagri kaitsmisel või patrullides on tapnud inimesi – ja keda ennastki ehk seejuures tapetakse?

Kuigi tsitaat Göringi 1943. aasta kõnest osutab sellele, et möödunud aegade ohvriteemaline retoorika ei ole meie kaasajal enam tõekspidamiste ja tundeelu pidepunkt, on jätkuvalt keeruline vastata küsimusele sõdurite ohvrisurma kohta. Seepärast on alljärgnevalt püütud anda lühike vaimulooline ülevaade, et seletada, kuidas on eelkõige protestantismis jõutud ettekujutuseni sõduri ohvrisurmast ja sõdurite eneseohverdamise valmiduse nõudmiseni. Seda küsimust saab siinkohal valgustada siiski vaid mõne iseloomuliku näite varal.

¹⁶ Klein, Paul 2004. Soldat und ziviler Beruf. – Handbuch Militär und Sozialwissenschaft. Hrsg. von Sven Bernhard Gareis und Paul Klein. Wiesbaden, S. 160–167, siin S. 161.

¹⁷ Üldmäärustik 10/1. Innere Führung. Bundeswehri enesemõistmine ja juhtimiskultuur. Tõlkija kommentaar

3. Jeesuse Kristuse ristilöömine kui algne ohver kristlikus teoloogias

Kõigist religioonidest võib leida ohvritalituse (*sacrificia*), mille käigus ohverdati toitu, esemeid või loomi. Varemalt esines sageli ka usukommetega põhjendatud inimohvrite toomist.¹⁸ Kristlus toetub inimohvrile, mis on samal ajal Jumala eneseohverdus. Jumala ohvrisurma meenutatakse kirikutes püha õhtusöömaaja vaimulik talitusel ja võetakse usus omaks. Püha õhtusöömaaja sakramendis muudetakse see ohverdus altarul nii sõnas kui teos aegumatuks: ohverdatu [Jeesus Kristus] pakub oma ihu ja verd¹⁹. Seadmissõnades tuletatakse meelde, et Kristuse ihu on antud ja veri on valatud armulaua osalejate ja laiemalt kogu maailma pattude eest. Üks ohverdas ennast kord kõikide eest ja peale seda on kõik loom- ja inimohvrid üleliigsed²⁰. Selline mõttearendus – Jumala eneseohverdusest Jeesuses Kristuses, mis leidis kord täielikku kinnitust ja ei vaja seetõttu enam kordamist, kuni kriitikani nende olukordade ja suhete aadressil, mis muudavad inimesed ohvriteks – on kaas-aegse protestantliku teoloogia ühisvara²¹.

Edasiste ohvrite ebavajalikkuse teadvustamise kõrval püsib ettekujutus, mis on samuti alguse saanud Jeesuse Kristuse ajastul: Jeesuse elu on tema järgijatele eeskuju andev (*exemplum*), motiveerib neid järgimisele (*imitatio*) ja aitab pühenduda kaasinimeste heaks (vajadusel ka ennastohverdavalt). Teenida inimesi nii, nagu Jeesus teenis, koos Jeesusega surra ja koos temaga ka igavesti elada – see on teine teoloogiline liin, mis lubab eneseohverduse positiivset tunnustamist. Siinkohal võiks näiteks olla luterlik teoloog ja pastor

¹⁸ **Auffahrt, Christoph** 1998. Braucht Gott ein Opfer? Opferpraxis und Opferkritik in der griechischen Religionsgeschichte. – Das Opfer. Religionsgeschichtliche, theologische und politische Aspekte. Hrsg. von Dietrich Neuhaus. Frankfurt am Main, S. 11–32.

¹⁹ Vt näiteks püha õhtusöömaaja seadmissõnade alusteksti Matteuse evangeeliumis (14,22–24): „Ja kui nad sõid, võttis Jeesus leiva, õnnistas, murdis ja andis neile ning ütles: 'Võtke! See on minu ihu.' Ja ta võttis karika, tänas ja andis selle neile, ja nad kõik jõid sellest. Ja ta ütles neile: 'See on minu lepinguveri, mis valatakse paljude eest.'“ *Tõlkija kommentaar*

²⁰ Jeesuse Kristuse ohvri ainukordsusest ja lõplikkusest on põhjalikult kirjutatud uue testamendi kirjas heebrealastele (eriti pt-d 9 ja 10, nt 10,14: „Aga see siin [Kristus], ohverdanud üheainsa ohvri pattude eest, on jäädavalt istunud Jumala paremale käele. /.../. Sest üheainsa ohvriga on ta teinud pühitsetavad jäädavalt täiuslikuks.“ *Tõlkija kommentaar*

²¹ **Track, Joachim** 1996. Das Opfer am Ende. Eine kritische Analyse zum Opferverständnis in der christlichen Theologie. – Abschied von der Schuld? Zur Anthropologie und Theologie von Schuldbekennnis, Opfer und Versöhnung. Hrsg. von Richard Riess. Stuttgart, S. 140–167; **Gutmann, Hans-Martin** 1995. Die tödlichen Spiele der Erwachsenen. Freiburg im Breisgau.

*Dietrich Bonhoeffer*²², kes vahistati vastupanu eest Hitleri režiimile ja hukati 9. aprillil 1945. aastal Flossenbürgi koonduslaagris. Ta tundis, et ta oli oma elus ümbritsetud surmast ja ta oli veendunud, et tegelik, igavene elu algab peale üürikest läbimineku maisest hädaorust.

*Surm. Tule nüüd, sa ülim pidu teel igavesse vabadusse! Surm, lõhu maha meie kaduva ihu ja meie pimedusega löödud hinge rasked ahelad ja müürid, et me viimaks ometi märkaksime seda, mida meile siinpoolsuses näha ei ole antud. Vabadus, sind otsisime me kaua ranges korras ja teos ja kannatuses. Surres tunneme siis Jumala palge ees sind ennast ära.*²³

Bonhoeffer teeb selgeks, et Kristuse järgimine tähendab vastutuse võtmist teiste eest ja seega nende asetäitjaks saamist: „Asetäitmine ja seega ka vastutusvõimelisus on võimalik vaid siis, kui elu on täielikult pühendatud teistele inimestele. Üksnes isetu elab vastutustundlikult, ja see tähendab, et üksnes isetu *elab*.”²⁴

Kiriklik-teoloogilise sõnavõtu kõrval jääb meie kaasaja argikõne ohvrist kahvatuks. Liiklusõnnetustes hukkunuid nimetatakse samamoodi ohvriteks nagu näljahäda tagajärjel surnuid. Tõsiasi, et *victimae*'d on kõikjal, kuhu vaatame, ähmastab seda tõsist motiivi ohverduseks, mis tõstatab teoloogilises

²² **Dietrich Bonhoeffer** (1906–1945) oli üks 20. sajandi mõjukamaid luterlikke teolooge. Ta pühendus 1930. aastatel pastoritööle kiriklikus vastupanuliikumises, mida tunti tunnustuskirikuna (*Bekennende Kirche*) nime all, juhtides esmalt legaalselt tegutsenud, ent 1937. aastal gestaapo käsul suletud ning seejärel illegaalselt tegevust jätkanud jutlustajate seminari. Bonhoefferi missiooniks oli aidata noortel teoloogidel ühiskonda ja kirikut tabanud viletsuses kristlasena püsima jääda. Kui gestaapo talle 1940. aastal õpetamis-, jutlustamis- ja kirjutamiskeelu andis, nägi Bonhoeffer veel vaid poliitilise vastupanu võimalust. Justiitsministeeriumis töötanud õemehe kaudu õppis ta tundma kõrgeid Wehrmachi ohvitsere, kes kuulusid vastupanuliikumise ridadesse. Tema sidemed Inglismaa ja USA kirikuringkondadega võimaldasid tal tegutseda vandenõulaste usaldusmehena ja aidata kaasa rahuplaanide väljatöötamisele. Küsimusele, mille eest ta sõjaolukorras palvetab, vastas Bonhoeffer tähelepanuväärse mõttega: „Kui tahate teada – ma palvetan selle eest, et minu maa kaotaks, sest ma usun, et see on ainus võimalus tasuda kõigi nende kannatuste eest, mida minu kodumaa on maailmale tekitanud.“ Bonhoeffer oli pühendatud ka Hitleri vastu kavandatud atentaadi plaanidesse 20. juulil 1944, millega olid seotud tema õemees ja vanem vend. Bonhoefferi jaoks oli vastutustundlik elu see, kui inimene suudab teha seda, mis on õige, ega tõmbu tagasi oma puhta südametunnistuse hoidmise nimel. Ta lähtus sellest, et Hitleri sõjandlikkuse, miljonite süütute juutide tapmise ning ühiskonna põhikorralduse hävitamise järel ei ole enam võimalik vaikida ja käed rüpes istuda. Bonhoeffer jõudis järeldusele, et Hitlerit oleks olnud võimalik peatada üksnes vägivallaga, mis kristlikus usutunnistuses on alati seotud süüga. Ometi pidas ta seda vajalikuks süsteemi ohvrite pärast, isegi kui sel moel ise süüdlaseks saadakse. *Tõlkija kommentaar*

²³ **Bonhoeffer, Dietrich** 1953. *Ethik. Zusammengestellt und hg. von Eberhard Bethge*. 2. Aufl., München. Moto raamatu ümbrispaberil.

²⁴ *Ibid.*, S. 175. Kursiivis esiletõstmine originaalis.

kõnes ohvri kohta. Pigem pannakse meditsiiniõdedele ja arstidele, kes ennast oma kutsetöös teiste heaks ohverdavad, diagnoosiks päästja sündroom, kui et hinnatakse sellist vabatahtlikku energia ja jõu loovutamist. Isegi mitte ohvid, mida vanemad oma laste heaks toovad – ja bioloogiline taasloomine põlvkondade vältel on ju seotud paljude vabatahtlikult väljakannatatud enesepiirangute, suremise või hääbumise kogemusega, niisiis paljude ohvritega – ei leia avalikus kõneruumis tunnustamist ja väärtustamist. Seesama kehtib ka nii arenguabi andjate kui sõdurite kohta.

4. Kuidas jõuti protestantlikus traditsioonis kohatu kõneni sõduri surmast?

Osalt juba hilise pietismi²⁵ ajal, hiljemalt aga Napoleoni sõdadest²⁶ saati viljelesid teoloogid ja väljajutustajad ohviretoorikat, et mõjutada sõdureid nõustuma lahinguväljal peale surutud surmaga. Sageli erines see sõnum väga selgelt sõdurite enesetõlgendusest.²⁷

20. sajandi esimesel poolel jõudis kristliku kiriku ühe peamise põhimõiste „ohver“ puhtpragmaatiline mõtestamine ja kasutamine kõrgpunktini.

Missugused arenguliinid olid Saksamaa jaoks eriti tähendusrikkad? Reformaator *Martin Lutheri* (1483–1546) kirjutistes ei tule termin „ohver“ seoses sõdurikutsega esile. Sõdurid peavad oma ligimest teenima, nõrku toetama ja korda kaitsma. Kui südametunnistusest juhitud sõjamehed peaksid surma saama, „siis ei ole nad olnud üksnes kristlased, vaid ka kuulekad, ustavad alamad, kes kuulekuses Jumala vastu on mängu pannud oma ihu ja vara oma ülemate eest.“²⁸ Luther teab, et sõdur võib ametiülesandeid täites elu kaotada – see sõltub Jumala ettenägematust otsusest²⁹. Hukku seiseb Jumala

²⁵ Pietism oli 17.–18. sajandil protestantismis tekkinud vagadusliikumine, milles pandi usu ehtsusele suuremat rõhku kui selle õigsusele ning taotleti sügavamast sisemist vagadust. *Tõlkija kommentaar*

²⁶ Napoleoni sõdadeks kutsutakse järjestikuseid sõjalisi konflikte Napoleon I juhitud Prantsuse keisririigi ja mitme Euroopa riigi vahel aastatel 1803–1815. Saksa ajalooteaduses nimetatakse ajavahemikus 1813–1815 peetud sõdu (ennekõike nn kuuenda koalitsiooni sõda) ka vabastussõdadeks (*Befreiungskriege*). *Tõlkija kommentaar*

²⁷ **Latzel, Klaus** 1998. *Deutsche Soldaten – nationalsozialistischer Krieg? Kriegserlebnis – Kriegserfahrung 1939–1945*. Paderborn, S. 25.

²⁸ **Luther, Martin** 1592. *Heerpredigt wider den Türken*. – WA 30.2., S. 160–197, siin S. 180, Z. 10–13 (koostaja on tsitaadi tänapäevastanud).

²⁹ **Stümke, Volker** 2007. *Das Friedensverständnis Martin Luthers. Grundlagen und Anwendungsbereiche seiner politischen Ethik*. Stuttgart.

ees samamoodi nagu iga teine kristlane, ta ei vaja ülikonnalt mingeid erilisi austusavaldusi.

*August Hermann Francke*³⁰ (1663–1727) tahtis, et kohustuste täitmine muutuks sõdurite jaoks sisemiseks vajaduseks. Selleks koostas Halle pietistliku teoloogia suurkuju 1700. aastal sõdurite tarbeks väikese raamatu „Truusüdamlik õpetus kristlikele sõjameestele, kuidas nad peavad käituma vastavalt tõelisele jumalakartlikkusele ja ausameelsele vaprusel“³¹. Preisi kuningas Friedrich II Suure (1712–1786) valitsusajal sisendati sõdurile, et ta sureb Jumala ja kuninga eest: „Sõdur on igal ajal valmis surema oma kuninga eest. /.../ Meie kuningas, kes kannab meie kõigi eest hästi hoolt, seepärast valame tema eest viimse tilga verd.“³² Vaatamata sellisele ülevale sõnaseadmisele oli ka Preisi armees massilisi deserteerimisi, mistõttu lihtsad sõdurid pidid rohkem kartma oma ohvitsere kui vaenlast. Igal juhul on silmatorkav, et lisaks analoogiatele hilispietistlike ja patriootiliste sõnastuste vahel võib täheldada ka ulatuslike religioossete ideede sissevoolamist tärkavasse rahvustundes: riik muutus õndsusasutuseks, mis lubas (endast) müstilist osasaamist; patriootlik teenistus muutus jumalateenistuseks; surev sõdalane lunastas isamaa nagu surev Kristus lunastas oma koguduse.³³

„Surmast isamaa eest“ – nii pealkirjastas õpetatud teoloog ning filosoofia- ja matemaatikaprofessor *Thomas Abbt* (1738–1766) 1761. aastal oma tuntud

³⁰ **August Hermann Francke** oli luterlik-pietistlik teoloog, pedagoog ja sotsiaalsete reformide läbiviija, nn hallepietismi rajaja. Samuti jättis Francke kustumatu jälje Euroopa pedagoogika ajalukku kasvatusteaduste kontseptsiooni väljatöötamise ja kohaldamisega Halle linna rajatud koolisüsteemis, kus said hariduse paljud toonased õpetajad, riigiametnikud ja sõjaväevaimulikud. *Tõlkija kommentaar*

³¹ Originaalis „Treuherziger Unterricht für christliche Kriegsleute, wie sie sich der wahren Gottseligkeit und rechtschaffenen Tapferkeit gemäß verhalten sollen“. Vt **Hinrichs, Carl** 1971. Pietismus und Militarismus im alten Preußen. – Preußentum und Pietismus. Der Pietismus in Brandenburg–Preußen als religiös–soziale Reformbewegung. Hrsg. von Carl Hinrichs. Göttingen, S. 126–173; vt ka **Gott zur Ehr und zu Landes Besten. Die Franckeschen Stiftungen und Preußen. Aspekte einer alten Allianz** 2001. Hrsg. von Thomas Müller–Bahlke. Halle; **Militär und Religiosität in der Frühen Neuzeit** 2004. Hrsg. von Michael Kaiser und Stefan Kroll. Münster.

³² **Latzel, Klaus** 1988. Vom Sterben im Krieg. Wandlungen in der Einstellung zum Soldatentod vom Siebenjährigen Krieg bis zum 2. Weltkrieg. Warendorf 1988, S. 27. [**Latzel** 1988]

³³ **Kaiser, Gerhard** 1973. Pietismus und Patriotismus im literarischen Deutschland. Ein Beitrag zum Problem der Säkularisation. 2. Aufl. Frankfurt am Main, S. 224–241.

traktaadi³⁴. Ta väitis: „Isamaal on õigus sinu elule³⁵.“ Aukartusele ja [kodanike] ühtekuuluvustundele tuginev kuulekus, mida näidati üles Friedrich II suhtes, teisendati nüüd kuulekuseks märksa abstraktsemale *isamaale*. Abbti kirjade tagamõte oli suunata lugejat Preisi riigiga samastuma – ja saada Preisi kuningalt vääriline ametikoht Berliinis, millest ta kogu oma lühikese elu jooksul paraku edutult unistas.

Ernst Moritz Arndt (1769–1860) sidus vabastussõja ja ühiskondliku reformi üksteisega väites, et „pühas sõduriseisuses“ kodanikud toovad oma elu meelsasti „ohvriks isamaale“³⁶. Patriotism muutus ajastu religiooniks, rahvuslik ühendus sai kristliku tõlgenduse, ja Jeesuse Kristuse asemel valit-ses selles kogukonnas vanatestamentliku Jahvega sarnane rahvuslik sõja-jumal. Sõduri surm omandas teatud sakraalse pühaduse, pühas sõjas võitlevas sõduris nähti märtrit: „Vapra surma kaudu tahame saada Sinu võidukrooni“.³⁷ Ühtlasi langes järeltulevatele põlvkondadele kohustus olla selle ohvri väärilised. Selliste rahvuslik-usuliste ettekujutuste külge klammerduti niikaua, kuni jõuti ilmselge äärmuseni.

On ilmne, et 18. ja 19. sajandist pärit sotsiaaleetika lagunemine nõudis kohandamisi individuaaleetika valdkonnas. Rahvusriik sai sõdureid ühis-konna heakskiidul instrumentaliseerida vaid sellepärast, et neile lubati oma ohverduse eest kõrgemat, taevast tasu. Protestantlike teoloogide ilukõnelisus ei muutunud ka Esimese maailmasõja ajal. Sõja alguses (1914. aasta augustis) kirjutati iga päev keskmiselt (!) ligi 50 000 sõjaluuletust³⁸. „Saksamaa peab elama, kui ka meie peame surema“ – nii sõnastas oma patriootilised tunded 1914. aastal näiteks tuntud töölisluuletaja *Heinrich Lersch* (1889–1936)³⁹.

³⁴ Originaalis „Vom Tode für das Vaterland“. Thomas Abbti varavalgustuslik populaar-filosoofiline traktaat „Surmast isamaa eest“ oli inspireeritud Preisi kuninga Friedrich II kaotusest Kunersdorfi lahingus 1759. aastal. Teose keskmes on poliitiliselt voorusliku kodaniku ja riigi suhe valgustatud monarhias. Voorus seisneb ratsionaalse riigivormi emotsionaalses ja intellektuaalses tunnustamises. Poliitiliselt oli Abbt Friedrich II innukas pooldaja ja püüdis talle oma emotsionaalsete mõtteavaldusega võita vabatahtlikke sõdureid. *Tõlkija kommentaar*

³⁵ Tsiteeritud **Latzel** 1988, S. 21, järgi.

³⁶ *Ibid.*, S. 34.

³⁷ *Ibid.*, S. 37.

³⁸ *Ibid.*, S. 57.

³⁹ *Ibid.* – Heinrich Lersch oli katelsepa perest pärit autodidakt, kes osales aastatel 1914–1915 ka Esimeses maailmasõjas. Natsionaalsotsialismi esiletõusu ajal kutsuti ta Preisi Kunstide Akadeemia liikmeks. 1933. aasta oktoobris oli ta üks 88-st saksa kirjanikust, kes vandus truudust Hitlerile. Pärast president Paul von Hindenburgi surma kirjutas Lersch 19. augustil 1934 alla kultuuriinimestele mõeldud üleskutsele toetada riigikantsleri ja presidendi ameti ühendamist Adolf Hitleri isikus. 1935. aastal astus ta NSDAP liikmeks ja autasustati Reinimaa kirjandusauhinnaga tänutäheks natsionaalsotsialismi ülistavate luuletuste eest. Eespool

„Ohvri“ kui mõiste sekulariseerumine ja natsionaliseerimine jõudis kõrg- ja murdepunkti Teise maailmasõja päevil⁴⁰. 1945. aastal leidis sõdurisurma ülistamine rahva ja isamaa heaks toodud ohvrina traagilise lõpu. Uus nõudmine sõdurite (poliitiliseks) eneseohverduseks oli muutunud absurdseks. Sõdurid on sellest ajast saati – nagu ka ühiskonnad, milles nad elavad – post-heroilised, skeptilised eneseohverduse nõude suhtes.⁴¹

Kuid sellest hoolimata tuleb tõdeda, et liberaalsed demokraatlikud ühiskonnad vajavad paljude üksikisikute lakkamatuid ohvreid. Iga üksikkodanik toob üldsuse heaks ohvri, kui see talle endale näib mõttekas ja hädavajalik. Taoline aeg-ajalt hädavajalik ohver erineb pealesurutud ohvrast täieliku *vabatahtlikkuse* poolest. Sõdurid võivad oma teenistuses ohtu sattuda ja hukkuda – samuti nagu ka kodanikud, kes ei kannu sõjaväevormi. Avalik diskussioon sõdurite eneseohverduse mälestuse üle tuletab nii poliitikutele kui ka ühiskonnale – ja ka sõduritele endile – meelde olulist tõe, et oma enese elu kui kõrgeima kaitsmist vääriva hüve ohverdamist ei saa mitte keegi käskida, ka mitte riigivõim või valitsev ideoloogia.

Kirjandus

- Auffahrt, Christoph** 1998. Braucht Gott ein Opfer? Opferpraxis und Opferkritik in der griechischen Religionsgeschichte. – Das Opfer. Religionsgeschichtliche, theologische und politische Aspekte. Hrsg. von Dietrich Neuhaus. Frankfurt am Main.
- Bonhoeffer, Dietrich** 1953. Ethik. Zusammengestellt und hg. von Eberhard Bethge. 2. Aufl., München.
- Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS)**. <www.eki.ee/dict/ekss>.
- Handbuch Militär und Sozialwissenschaft** 2004. Hrsg. von Bernhard Gareis und Paul Klein. Wiesbaden.
- Gesetz über die Rechtsstellung der Soldaten** (= SG, Soldatengesetz). <<https://www.gesetze-im-internet.de/sg/index.html>>.

tsiteeritud luulerida (originaalis: *Deutschland muss leben, und wenn wir sterben müssen!*) sai Saksamaal tuntud võitluslikuks loosungiks, mida kasutati ka arvukatel mälestusmärkidel. *Tõlkija kommentaar*

⁴⁰ 19. ja 20. sajandi natsionalismi on uuemas uurimises kirjeldatud lausa religioonina. Sellekohaseid uurimusi on põhjalikult refereerinud **Michael Geyer** (2004) oma kirjutises Religion und Nation. Eine unbewältigte Geschichte. – Religion und Nation. Beiträge zu einer unbewältigten Geschichte. Hrsg. von Michael Geyer und Hartmut Lehmann. Göttingen, S. 11–32.

⁴¹ Tähelepanu väärivalt on kirjeldanud seda muutust **Wolfram Wette** (2006) oma analüüsis „Mentalitätswandel in Deutschland. Vom Militarismus zur zivilen Gesellschaft. – Neue Kriege in Sicht. Menschenrechte, Konfliktherde, Interessen. Hrsg. von Ralph-M. Luedtke und Peter Strutynski. Kassel, S. 43–57.

- Geyer, Michael** 2004. Religion und Nation. Eine unbewältigte Geschichte. – Religion und Nation. Beiträge zu einer unbewältigten Geschichte. Hrsg. von Michael Geyer und Hartmut Lehmann. Göttingen.
- Der Krieg in der Nachkriegszeit. Der Zweite Weltkrieg in Politik und Gesellschaft der Bundesrepublik** 2000. Hrsg. von Michael Greven und Oliver Wrochem. Opladen.
- Gutmann, Hans-Martin** 1995. Die tödlichen Spiele der Erwachsenen. Freiburg im Breisgau.
- Die Nibelungen. Ein deutscher Wahn, ein deutscher Alptraum. Studien und Dokumente zur Rezeption des Nibelungenstoffs im 19. und 20. Jahrhundert** 1991. Hrsg. von Joachim Heinzele und Anneliese Waldschmidt. Frankfurt am Main.
- Hinrichs, Carl** 1971. Pietismus und Militarismus im alten Preußen. – Preußentum und Pietismus. Der Pietismus in Brandenburg-Preußen als religiös-soziale Reformbewegung. Hrsg. von Carl Hinrichs. Göttingen.
- Kaiser, Gerhard** 1973. Pietismus und Patriotismus im literarischen Deutschland. Ein Beitrag zum Problem der Säkularisation. 2. Aufl., Frankfurt am Main.
- Militär und Religiosität in der Frühen Neuzeit** 2004. Hrsg. von Michael Kaiser und Stefan Kroll. Münster.
- Klein, Paul** 2004. Soldat und ziviler Beruf. – Handbuch Militär und Sozialwissenschaft 2004. Hrsg. von Sven Bernhard Gareis und Paul Klein. Wiesbaden
- Krüger, Peter** 1991. Etzels Halle und Stalingrad. Die Rede Görings vom 30.01.1943. – Die Nibelungen. Ein deutscher Wahn, ein deutscher Alptraum. Studien und Dokumente zur Rezeption des Nibelungenstoffs im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von Joachim Heinzele und Anneliese Waldschmidt. Frankfurt am Main.
- Kühne, Thomas** 2000. Die Viktimisierungsfalle. Wehrmachtverbrechen, Geschichtswissenschaft und symbolische Ordnung des Militärs. – Der Krieg in der Nachkriegszeit. Der Zweite Weltkrieg in Politik und Gesellschaft der Bundesrepublik. Hrsg. von Michael Greven und Oliver Wrochem. Opladen.
- Latzel, Klaus** 1988. Vom Sterben im Krieg. Wandlungen in der Einstellung zum Soldatentod vom Siebenjährigen Krieg bis zum 2. Weltkrieg. Warendorf
- Latzel, Klaus** 1998. Deutsche Soldaten – nationalsozialistischer Krieg? Kriegserlebnis – Kriegserfahrung 1939–1945. Paderborn.
- Lepsius, Rainer M.** 1997. Militärwesen und zivile Gesellschaft. – Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von Ute Frevert. Stuttgart.
- Luther, Martin** 1592. Heerpredigt wider den Türken. – D. Martin Luthers Werke (= WA). Kritische Gesamtausgabe. Unveränderter Abdruck 1966 der bei Hermann Böhlhaus Nachfolger, Weimar, erschienenen Ausgabe. WA 30.2.
- Micewski, Edwin R.** 2002. Tot und Tabu. Das Ethos des Soldaten und die Todesfrage. – Ethica 2002. <http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/20020905_ethica2002_micewski.pdf>.
- Gott zur Ehr und zu Landes Besten. Die Franckeschen Stiftungen und Preußen. Aspekte einer alten Allianz** 2001. Hrsg. von Thomas Müller-Bahlke. Halle.
- Reichel, Peter** 2000. Helden und Opfer. Zwischen Pietät und Politik. Die Toten de Kriege und der Gewaltherrschaft in Deutschland im 20. Jahrhundert. – Der Krieg in der Nachkriegszeit. Der Zweite Weltkrieg in Politik und Gesellschaft der Bundesrepublik. Hrsg. von Michael Greven und Oliver Wrochem. Opladen.

- Stümke, Volker** 2007. Das Friedensverständnis Martin Luthers. Grundlagen und Anwendungsbereiche seiner politischen Ethik. Stuttgart.
- Track, Joachim** 1996. Das Opfer am Ende. Eine kritische Analyse zum Opferverständnis in der christlichen Theologie. – Abschied von der Schuld? Zur Anthropologie und Theologie von Schuldbekennnis, Opfer und Versöhnung. Hrsg. von Richard Riess. Stuttgart.
- Walz, Dieter** 2004. Die Besonderheiten des gesetzlichen Status des Soldaten. – Handbuch Militär und Sozialwissenschaft. Hrsg. von Sven Bernhard Gareis und Paul Klein. Wiesbaden.
- Walz, Dieter et al.** 2006. Soldatengesetz. Kommentar. Heidelberg.
- Wette, Wolfram** 2006. Mentalitätswandel in Deutschland. Vom Militarismus zur zivilen Gesellschaft. – Neue Kriege in Sicht. Menschenrechte, Konfliktherde, Interessen. Hrsg. von Ralph-M. Luedtke und Peter Strutynski. Kassel.

Prof *dr. theol. habil.* **ANGELIKA DÖRFLER-DIERKEN**

Bundeswehri sõjaajaloo ja sotsiaalteaduste keskuse teadusdirektor,
uurimisvaldkonna „Sotsiaalteadused ja relvajõud“ projektijuht,
Hamburgi ülikooli evangeelse usuteaduskonna professor